

Tanja Oblak:

MITI V SLIKAH IN PODATKIH: MODERNA TEHNOLOGIJA SKOZI ŽENSKO IN MOŠKO OPTIKO?

1. Uvod

Ker Internet omrežje omogoča komuniciranje 'mnogih z mnogimi', je tovrstna komunikacijska mreža v konceptualnem pomenu povsem nov medij. Vstop v omrežje Internet namreč omogoča enostavno povezovanje skupin, ki jih družijo podobni interesi, potrebe ali cilji. Ena od številnih karakteristik, ki te motivacije določa, pa je tudi spol posameznika. Podatki raziskav o strukturi uporabnikov Interneta namreč kažejo, da je tipičen uporabnik informacijske mreže izobražen, dobro situiran moški srednjih let (Mackay, 1995). Žensk, ki se povezujejo v Internet omrežje, je – vsaj na začetni stopnji širitve Interneta - bistveno manj. Tako je tudi v slovenskem prostoru, saj je žensk med vsemi uporabniki Interneta le dobra tretjina (RIS 96).

Vzroke manjše zastopanosti žensk se navadno pojasnjuje s pomočjo mitov, ki pristransko razlagajo obstoječe odnose do tehnologije in jih tako sprejemajo za samoumevne. Problem spolne neenakosti ostaja na ta način neproblematiziran, vzorci odnosa, ki ga posamezniki vzpostavljajo do tehnologije, pa se *hierarhizirajo*. Nekateri vzorci veljajo za zaželene in pravilne, drugi pa za neuporabne in napačne. Ta hierarhija se samoumevno prevaja v predstavo, ki jo lahko ponazorimo z naslednjo formulo:

$$\text{moško} = \text{koristno} \qquad \text{žensko} = \text{nekoristno}$$

Hierarhija odnosov do tehnologije je tako določena s koristnostjo. Zanimiv primer tovrstne izolacije žensk v razvoju komunikacijske tehnologije je predstavljal že pojav telefona. Na trgu se je telefon sprva predstavil kot objekt, namenjen izključno poslovnim in profesionalnim zadevam. Producentje in posredniki novih komunikacij so kot motivacijo za uporabo novega medija pričakovali predvsem instrumentalne in racionalne potrebe. Vendar je telefon ženskam omogočal vzdrževanje manj formalnih in bolj osebnih stikov. Ženski vzorec uporabe, bistveno drugačen od pričakovanega, pa je bil takoj označen kot neustrezen, napačen in celo nekoristen (Moyal, 1992).

Takšne razlage ni mogoče temeljito pojasniti, ne da bi pri tem rešili problem *konstrukcije tehnologije*. Na eni strani gre za problem nesodelovanja žensk pri produkciji, idejnemu snovanju in modeliranju tehnoloških objektov. Zato mnoge feministične avtorice (Frissen, 1992; Livingstone, 1992; Rakow, 1988) začenjajo kritike neenakega sodelovanja v mreži vseh mrež ravno s prikazom tehnologije kot 'moškega prostora', skladnega moškimi načelom in moškimi cilji. V tem okviru bomo torej obravnavali *razlike med spoloma pri vzpostavljanju odnosov do informacijske in komunikacijske tehnologije*. Omenjene razlike se izražajo predvsem skozi razlike v stopnji, načinu ter tudi namenu dejanske uporabe moderne tehnologije.

Problem konstrukcije tehnologije pa je določen še z dvema pomembnima razsežnostima, ki neenakost med spoloma dodatno poglobljata. Prvo dimenzijo predstavljajo *lastnosti in značajnost prostorov in družbenih sfer*, v katerih se omenjene interakcije odvijajo. Razlike v

stopnjah in tipih interakcij vključujejo že obstoječa razmerja in okoliščine na delovnem mestu, v javnih institucijah in v okolju naših domov.

Odločitve o tem, ali pristopimo ali ne pristopimo k uporabi tehnologije, so po drugi strani brez dvoma tudi izraz *osebne izbire, interesa, želje in potreb*. Izbor določenega medija komunikacije je tako pogojen z namenom, ki ga želimo v procesu komuniciranja doseči. Ker ponuja komunikacijska tehnologija širok spekter možnosti za zabavo, pridobivanje informacij, raziskovalno delo, izobraževanje in poslovanje, je struktura uporabnikov močno diferencirana. Indikatorji tovrstne fragmentacije se ne nehajo pri determinantah, kot so zaposlitveni status, izobrazba in spol. Bolj kot z demografskimi značilnostmi posameznika so rezultat *razlik v življenjskih stilih*¹.

Problematiko hierarhizacije odnosov do komunikacijske tehnologije, ločeno po spolu, obravnavamo na dveh ravneh. Medtem ko prvo raven določajo odnosi in prostori, v katere se tehnologija umešča, npr. v gospodinjstvo ali podjetje, je druga raven raziskovanja označena s tistimi odnosi in prostori, v katere nam uporaba te tehnologije šele omogoča vstopati. Novost mrežne interakcije je namreč oblikovanje ne le novih tipov komunikacije, temveč tudi novih, virtualnih oblik prostorski. V tem primeru govorimo ne o realnih, temveč o "virtualnih svetovih". Vendar virtualnih prostorov ni mogoče ustrezno pojasniti, ne da bi jih povezali z realnimi. Še posebej postane to neizogibno v primeru iskanja tako podobnosti kot posebnosti odnosov med virtualnimi in realnimi svetovi, saj je tudi "virtualna realnost kljub virtualnosti in simulacijam natančno materialno strukturiran režim stvarnosti, povsem vpet v mrežo odnosov, ki niso le tehnično diskurzivni" (Gržinić, 1996: 85).

2. Komunikacijska tehnologija kot teoretični konstrukt: štirje pogledi na odnos med tehnologijo in okoljem

Odgovor na vprašanje, od kod izhaja hierarhično vrednotenje odnosov do tehnologije, ki jih spola oblikujeta, je že v izhodišču določen z dvema ključnima dejavnikoma. Prvič je odvisen od tega, kaj razumemo s pojmom 'komunikacijska tehnologija'. Drugi dejavnik je način, kako razumemo kontekst oziroma okolja, kjer se tehnologija uporablja². Analizo razmerij med okoljem in tehnologijo Michele Jackson (1996) začne s predstavitvijo tradicionalnega pristopa, ki ga določajo tri ideje. Tradicionalno razumevanje odnosa med tehnologijo in okoljem je, da je tehnologija materialni objekt, strogo ločen od okolja. Tehnološki objekt se v določenem okolju pojavi kot funkcionalen predmet, brez pomena. Druga ideja, ki jo tradicionalni pristop poudarja, je pomen 'trenutka predstavitve'. Točka predstavitve predstavlja natančno tisti trenutek, ko tehnologija v neko okolje vstopi. Tretja ideja tradicionalnega pogleda je, da tehnologijo v celoti reprezentira materialni artefakt (Jackson, 1996: 233).

Tovrstno razumevanje ima pomembne implikacije za raziskovanje. Zanimarja namreč vlogo produkcije in tudi potrošnje tehnologije, kar pomeni, da zavrača *procesualnost tehnologije*. Objekti so v tem smislu pojmovani kot azgodovinski. Vendar tehnologija ni statična entiteta,

¹ Polje življenjskega stila se oblikuje "v medsebojnem odnosu objektov in praks, ki so na voljo, ter diferenciaciji teh objektov in praks. (...) je sistematični produkt habitusa (oziroma komunikativnega in kulturnega spomina kot kolektivnega spomina)" (Luthar, 1992: 94).

² V nadaljevanju sledi analiza razmerja med tehnologijo in kontekstom Michele Jackson (1996). Avtorica v svojem prispevku uporablja pojem 'kontekst' v občem pomenu, kar pomeni, da ga ne omejuje na neko fizično ali prostorsko določeno družbeno entiteto. Zamenjava pojma 'kontekst' s pojmom 'okolje' v pričujočem tekstu v ničemer ne zožuje pomena konteksta. Pojem 'okolje' zato vključuje tudi pomen družbenih odnosov in družbenih situacij znotraj neke okoljske entitete.

pogosto se namreč spreminja. Pri tem sodelujejo različni dejavniki, in eden od njih so tudi uporabniki, ki jo konstituirajo. Njihov odgovor lahko, denimo, spodbudi nadaljnje tehnološke spremembe. Preseganje razumevanja tehnologije kot izključno materialnega objekta po mnenju Jacksonove zahteva, da opustimo idejo 'točke predstavitve' kot določujoč trenutek v odnosu med okoljem in tehnologijo. Raje razumemo tehnologijo in okolje v medsebojni povezanosti.

Tabela 1: Tipologija teoretskih pristopov do komunikacijske tehnologije (Jackson, 1996: 240)

		Ali je konstitucija tehnologije ločena od okolja?	
		DA	NE
Ali je konstitucija okolja ločena od tehnologije?	DA	1. Determinizem	2. Okolje kot filter
	NE	3. Tehnologija kot dejavnik sprememb	4. Integracija

Tabela predstavlja klasifikacijo štirih teoretičnih perspektiv, ki se med seboj razlikujejo glede na to, kako vzpostavljajo odnose med tehnologijo in okoljem. Razlikovanje med paradigmi je zajeto v različnih odgovorih na dve postavljeni vprašanji:

1. Prvo sprašuje po tem, ali je konstitucija tehnologije neodvisno od okolja mogoča. Odgovor na to vprašanje je dodatno povezan z odgovori na naslednja vprašanja:
 - Ali je tehnologija izvorno neodvisna od okolja?
 - Ali je tehnologija lahko odstranjena iz okolja, ne da bi pri tem okolje imelo vpliv na objekt?
 - Ali je definicija tehnologije odvisna od okolja, v katerem je objekt lociran?
 - Ali je smiselno razlagati tehnologijo, ločeno od okolja?
2. Drugo se sprašuje, ali je konstitucija okolja mogoča ločeno od tehnologije. Odgovor je tokrat povezan z naslednjimi vprašanji:
 - Ali je okolje izvorno neodvisno od tehnologije?
 - Ali je tehnologija lahko odstranjena iz okolja, ne da bi pri tem imela vpliv na okolje?
 - Ali je definicija okolja odvisna od objekta, ki je v to okolje lociran?
 - Ali postane objekt inherenten del okolja?

Jacksonova poudarja, da se postavljena vprašanja osredotočajo izključno na konstitucijo tehnologije *vis-a-vis* konstituciji okolja. Vprašanja ne sprašujejo o medsebojni povezanosti okolja in tehnologije v smislu njunega součinkovanja³. Zgornja tabela zato omogoča predvsem umestitev različnih teoretičnih perspektiv do komunikacijske tehnologije v posamezne kategorije (Jackson, 1996: 241). Vsebinska relevantnost zgornje tabele izhaja iz hipoteze, da predlagana klasifikacija omogoča izhodišče tudi za raziskovanje odnosov med spoloma, ki do potrošnje moderne tehnologije oblikujeta različne odnose.

³ Ne ponujajo naprimer neposrednega odgovora na vprašanje, ali sprememba okolja vpliva na spremembo tehnologije, kot tudi ne možnosti napovedovanja, kako moč okolja ali tehnologije vpliva na uporabo tehnologije.

V prvo celico Jacksonova vključuje 'deterministično'⁴ razumevanje relacij med okoljem in tehnologijo, ki v izhodišču sprejme tehnologijo in okolje kot neodvisni entiteti. Na ta način sta torej konstantna, stabilna in nespremenljiva družbena pojava. Tehnologija je v tem primeru definirana ožje - zgolj kot materialni objekt. Ta pozicija izhaja že iz del Marshalla McLuhana, ki je prvi uvedel objektivno razumevanje komunikacijskih sredstev⁵. S tem, ko se okolje loči od tehnologije in obratno, ko se tehnologijo loči od okolja, nastopa tehnološki artefakt v vlogi predvidljivega vzroka sprememb. V raziskovanju računalniško posredovane komunikacije to pomeni, da se npr. pojav grafičnega posredovanja mrežnih predstavitev razume kot tisto determinanto, ki edina kaže na učinke tehnologije pri spremembi načina komunikacije (Jackson, 1996: 241).

V primeru drugega pristopa nastopa *okolje kot filter* in je strogo ločen od tehnologije. Medtem ko tehnološke spremembe na okolje nimajo nikakršnega vpliva, velja nasprotno; spreminjanje okolja povzroča tehnološke spremembe. Konstitucija tehnologije zato ni mogoča ločeno od okolja. Ena od predpostavk takega pristopa je družbena konstrukcija pomenov. Raziskovanje učinkov tehnologije v določenem okolju tako pomeni najprej ugotavljanje, kako definirajo tehnologijo v istem okolju uporabniki sami⁶ (Jackson, 1996: 247).

V tretjem pristopu avtorica pojmuje *tehnologijo za dejavnika sprememb*. V tem primeru je definicija okolja odvisna izključno od tehnologije, saj tehnologija konstituira okolje. Obstoj obratnega procesa po tej teoriji ni mogoč, zato je vloga tehnologije v njej razumljena kot avtonomen agent, ki spreminja okolje. Teoretična izhodišča, ki spadajo v ta okvir, so si edina v dveh točkah: a) tehnologijo je mogoče identificirati in definirati neodvisno od elementov okolja in b) spreminjanje okolja ne vpliva na konstitucijo tehnologije. Težava tega pristopa po mnenju Jacksonove ostaja ločitev koncepta tehnologije od okolja (Jackson, 1996: 243).

Poglavitna značilnost četrtega pristopa pri razumevanju odnosov med tehnologijo in družbenim okoljem je po mnenju Jacksonove *integracija*. Integrativni model namreč razume tehnološke dimenzije in elemente okolja kot vzajemno povezane družbene entitete. Pri tem okolje ostaja lokacijski prostor določenega tehnološkega objekta, vendar nosi v odnosu do tehnološkega objekta pomembne implikacije. Tehnologija, ki v neko okolje vstopi, potencialno prevrednoti prvotni značaj okolja, velja pa tudi analogna situacija. Pogoji in odnosi znotraj tega okolja pomembno prispevajo k (pre)oblikovanju pomena tehnološkega objekta. Na ta način je pomen tehnologije, zaključuje Jacksonova, vedno posredovan skozi okolje (Jackson, 1996: 254).

3. Spol in tehnologija

⁴ Pojem determinizma avtorica uporablja v pomenu ločenosti in nespremenljivosti. Deterministični pristopi do razmerij med tehnologijo in okoljem so po njenem mnenju vsi tisti pogledi, ki oba pojava razumejo kot ločena in med seboj neodvisna (Jackson, 1996: 239).

⁵ Prim. (Pinter, 1996). Razmerje, ki ga je med tehnologijo in kulturno okolje postavil McLuhan, bi lahko bilo ob sodobnem razvoju komunikacijskih tehnologij še posebej zanimivo proučiti v odnosu do predstavljenih teorij. (prim. Oblak, 1997)

⁶ Iz takšnih predpostavk izhaja recimo 'model družbenega vpliva' (Fulk, 1993), ki predstavlja kritiko racionalističnih in determinističnih pristopov pri raziskovanju uporabe medijev. Za razliko od njih 'model družbenih učinkov' namreč predpostavlja, da ključen akter sprememb ni tehnologija, pač pa 'družbeni svet'. Fulkova (1993) je pri analizi uporabe elektronske pošte med znanstveniki in inženirji s pomočjo tega modela ugotovila, da lahko razlike v razmerjih do tehnologije pri posameznikih pojasnimo z indikatorji družbenega vpliva. Posameznikova percepcija tehnologije je tako rezultat subjektivnih in družbenih konstruktov in ni pogojena izključno s tehničnimi faktorji.

Način, kako razumemo odnos med tehnologijo in okoljem, ima pomembne implikacije za razumevanje razlik med spoloma pri vzpostavljanju diferenciranih odnosov do tehnologije. Redukcija v pojasnjevanju vzrokov hierarhizacije se kaže v naslednjih primerih: 1) ko se spol razume kot dana in nespremenljiva družbena kategorija; 2) ko se tehnologijo razlaga kot izvorno in dokončno moško aktivnost in 3) ko se okolje razume kot statičen prostor patriarhalnih odnosov.

Pristop 'drastičnega feminizma' je primer determinističnega pogleda na razumevanje okolja in tehnologije, kot ga definira Jacksonova. Ideja drastičnega feminizma (Grundy, 1996) temelji namreč na predpostavki o superiornih ženskah, ki so v odnosu do nasprotnega spola nepravilno postavljene v podrejeni položaj. Rešitev hierarhizacije pričakujejo z vrnitvijo obdobja matriarhata. Gre torej za idejo, ki pozicijo med spoloma nujno razume kot razmerje moči oziroma nemoči. Podobno enostranski je denimo tudi ekofeminizem, ki predpostavlja, da sta spolni identiteti moškega in ženske fiksni entiteti, trdno ukoreninjeni v okvir narave. Ženska je pri tem zaradi bioloških funkcij, kot sta rojevanje in dojenje, bliže naravi, ki jo sicer obvladuje moški. Rezultat takšnega razmerja med spoloma je večno dominantna moška kultura (prim. van Zonnen, 1992).

Izhajati iz enostranske predpostavke o nadvladi enega spola je sporno, ker ne omogoča reševanja problema neenakosti med spoloma, temveč ga zgolj pretvarja. Ravno tako je sporno izhajati iz predpostavke, da je vse, kar je povezano s tehnologijo, izključno in izvorno moška zadeva. Na ta način se problem hierarhizacije kvečjemu prevaja v neutemeljene mite.

Tehnologija ni vnaprej moška ali vnaprej ženska. Tudi okolja, v katerih se tehnologija pojavlja, niso izvorno moška ali ženska. Spolno pogojeni so kvečjemu *družbeni in kulturni odnosi med tehnologijo ter okoljem*. Zato je treba upoštevati "diskurze, ki določajo vsak tip tehnologije ali nov medij" (van Zoonen, 1990: 45). Značaj tehnoloških predmetov je namreč rezultat serije strokovnih in družbeno-kulturnih dogovorov, prek katerih prihaja do konstruiranja pomenov. To pomeni, da moramo tehnologijo razumeti kot proces in ne kot dano družbeno entiteto. Tehnologijo zato analiziramo glede na njen ožji pomen (kot orodje ali objekt) ter glede na njen širši družbeni pomen, ki ga ohranja kot specifičen sistem produkcije.

Razvoj informacijske in komunikacijske tehnologije so v zgodnjem začetku usmerjali predvsem ekonomski in vojaški interesi, slednji pa so vplivali predvsem na razvojni vzorec in oblikovalske vidike teh tehnologij (van Zoonen, 1992: 11). Ker vladajo v okviru vojaških sektorjev pretežno (če ne že povsem) moške predstave, ocene in vrednote, potem je na nivoju proizvodne tehnologije mogoče pričakovati tiste ideje in cilje, ki ženske puščajo ob strani. Avtorice in avtorji, ki poudarjajo maskulinizacijo informacijske in komunikacijske tehnologije (Frissen, 1992; Livingstone, 1992; Moores, 1993; Rogge in Jensen, 1988), umeščajo proces konstrukcije tehnologije na "področje, namenjeno moškim, ki zmorejo vzpostaviti in potrditi spolno določen jaz s tem, da se udeležujejo relevantnih aktivnosti in dejavnosti" (van Zoonen, 1992: 22).

Če o pristranskih razlogih za konstrukcijo tehnologije še lahko govorimo ob začetkih njenega uveljavljanja, se danes, ko je omogočen splošen dostop do uporabe te tehnologije, s tem ne moremo več strinjati. Eden od razlogov za neustreznost tovrstnih idej je dejstvo, da omenjene teorije zgolj enostransko obravnavajo dvojico tehnologija in okolje. V prvi vrsti je okolje omejeno na sfero 'moškosti' in moški značaj okolja, kjer se tehnologija producira, se sprejema kot nespremenljiv. Poleg tega se znotraj okolja pozablja na vlogo uporabnika, ki postaja vse bolj aktiven in pomemben dejavnik konstitucije tehnologije. Raziskovanje, ki vztraja na

ocenjevanju demografskih karakteristik kot ključnih determinant posameznikovega odnosa do tehnologije, je potrebno dopolniti z ocenjevanjem pomena življenjskega stila uporabnikov, želja in motivacij, ki jih vodijo do potrošnje tehnologije. Omenjene avtorice pozabljajo tudi na to, da se prostorski, ki jih oblikujejo nove tehnologije, od realnega prostora bistveno razlikujejo. Ne gre več za prostor faktičnih in fizičnih objektov, ampak za prostor možnosti. Tehnologija omogoča ustvarjanje novih okolij, znotraj katerih pa ima aktivno vlogo akter sam. Tako tudi razmerja v teh prostorih niso vnaprej dana, ampak jih je treba raziskovati skozi *vzajemni odnos konkretne komunikacijske tehnologije in vsakokratnega okolja njene uporabe*.

Takšen pristop zahteva nikalen odgovor na obe vprašanji, ki ju v Tabeli 1 (glej str. 3) omenja Michele Jackson, in se zato uvršča v polje integrativnih pogledov do komunikacijske tehnologije. Raziskovanje hierarhičnih odnosov do tehnologije ločeno po spolu, ki se na tak model opira, zahteva podrobnejšo analizo razmerij in značaja prostorov, kjer se tehnologija uporablja (realna okolja), kot tudi analizo tistih prostorov in razmerij, ki jih tehnologije šele oblikujejo (virtualna okolja). Izhajanje iz modela integracije istočasno pomeni analizo sprememb tehnologije, ki se konstituira v posameznem okolju.

4. Spol in tehnologija v realnem prostoru

a) Prihod informacijske tehnologije v sfero dela - moški na vrhu, ženske na obrobju

Številni prispevki o vplivih računalnikov na nove načine komuniciranja in spremembe delovnih procesov kažejo, da je učinkovanje diferencirano predvsem glede na družbeni status akterjev, skupin ali institucij. Tovrstni zaključki se nanašajo tako na kvaliteto kot tudi na stopnjo razširjenosti in intenzivnosti sprememb, ki naj bi jih pohod računalniške tehnologije prinesel. Raziskovanje posameznikovega odnosa do tehnoloških novosti je pri nas še vedno zelo redko predmet družboslovnih analiz.

Raziskave *Slovenskega javnega mnenja* so se nazadnje ukvarjale s problematiko pomena tehnologije in tehnološkega razvoja, razumevanja uporabe računalniških tehnik pri analizi podatkov ter njihovih posledic leta 1986 in 1987. Vendar anketna vprašanja, ki so bila postavljena na omenjene teme, ne omogočajo vedno zanesljive in dosledne uporabe rezultatov. Podrobnejši pregled oblikovanih vprašanj in ponujenih odgovorov pokaže, da je razlog pomanjkljivih rezultatov največkrat v neizčrpnosti in neizključnosti možnih odgovorov⁷.

Med manj spornimi je vprašanje, ki sprašuje o morebitnih posledicah tehnološkega razvoja. Vprašanju "Kaj pričakujete od tehničnega napredka v prihodnosti?" je kot ena izmed možnih trditev sledila "*ljudje bodo izgubljali delo*"⁸. Rezultati kažejo, da so tako moški kot ženske tehnološki razvoj razumeli kot grožnjo, ki prinaša s seboj splošno izgubo delovnih mest. Skupaj je navedeni trditvi pritrnilo kar 49 odstotkov sodelujočih v intervjuju. Med nasprotno mislečimi so prevladovali moški (razlika med spoloma je skoraj 10-odstotna), kar lahko kaže

⁷ V raziskavi Slovensko javno mnenje iz leta 1986 je bilo zastavljeno naslednje vprašanje: V zadnjem času se veliko govori o pomenu računalništva za razvoj. Ali ste kaj razmišljali, kakšna je vaša pripravljenost v zvezi s tem? Respondentje so lahko izbirali med naslednjimi možnimi odgovori: 1) to zame sploh ni pomembno; 2) zelo je pomembno za mlade, zame pa ne posebej; 3) zame je sicer pomembno, vendar je prezahtevno; 4) zame je to pomembno in se že učim, delam, sem pripravljen naučiti se, delati; 5) ne vem, neodločen (SJM, 1986, marec/april).

⁸ Postavljeno trditev so respondentje ocenjevali s številom od 1 do 5, kjer so posamezne ocene pomenile naslednje: 1- popolnoma se strinjam; 2- v glavnem se strinjam; 3- ne vem; 4- v glavnem se ne strinjam; 5- sploh se ne strinjam (SJM, 1997, junij).

na bolj pesimističen odnos žensk do tehnološkega razvoja in njegovega učinkovanja na možnosti zaposlitve (bodisi ohranitve stare ali pridobitve nove). Večji strah, ki je zaznan na strani žensk, pa je nedvomno odraz položaja, ki ga v okviru svojih izkušenj zasedajo.

Ženske imajo, kljub korenitim spremembam na področju zaposlovanja in izboljšanju ekonomsko-materialnega položaja, še vedno manjše možnosti vstopa v vrh organizacij, ki so tesno povezane z računalniško in informacijsko tehnologijo. Razlogi za to so po mnenju mnogih avtoric (Matheson 1992, Grundy 1997, Wakeford 1997) različni, v večini primerov pa se enostavno pojasnjujejo kot posledica ženskega nezanimanja, kot posledica pomanjkljivega interesa ali celo kot posledica neustreznih sposobnosti in osebnostnih karakteristik - npr. racionalnosti, agresivnosti ali "nesramnosti".

Zaradi poklicne stereotipnosti, ki je le ena izmed posledic dvojne socializacije⁹ in inkulturacije, "v družbi večino poklicev vnaprej privzemamo za ženske ali moške, zelo redko pa za možno obojespolne" (Kavšek, 1995: 15). O tem se ni težko prepričati tudi s konkretnimi podatki. Podatke o strukturi zaposlenih na področju računalniških znanosti pri nas nam omenjeno podobo potrjujejo najbolj neposredno. Na Fakulteti za elektrotehniko in računalništvo, na Fakulteti za strojništvo ter na katedrah za matematiko in fiziko Fakultete za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani je v šolskem letu 1993/94 vsega skupaj predavalo 3 odstotke žensk. Asistentk na teh treh fakultetah je bilo v istem šolskem letu le nekaj več - 11 odstotkov. Tudi med mladimi raziskovalci oziroma tistimi, ki pridobijo doktorski naslov na področjih matematike, fizike, strojništva, elektrotehnike in računalništva, so ženske praviloma izjeme. Podobna ugotovitev pa velja tudi za zastopanost študentk; v letu 1990 je denimo Fakulteto za elektrotehniko in računalništvo obiskovalo 9 odstotkov, Fakulteto za strojništvo pa le 5 odstotkov deklet.

Tudi Frances Grundy (1996) v svoji študiji o percepciji računalniške tehnologije skozi oči žensk, *Women and Computers*, navaja vrsto zanimivih podatkov. Z zgornjimi številkami je primerljiva naslednja tabela:

Tabela 2: Struktura zaposlenih v USR računalniških centrih glede na spol (odstotki).

Leto	ženske	moški
1987/88	11,0	89,0
1989/89	10,7	89,3
1989/90	12,0	88,0
1990/91	13,2	86,8
1991/92	13,9	86,1
1992/93	12,7	87,3

Vir: Universities Statistical Record; Grundy (1996: 152).

Ženske šele zadnje čase počasi zavzemajo takšne pozicije znotraj organizacij, ki jim omogočajo vključevanje v informacijske sisteme ter uporabo računalniško podprtih komunikacij (Matheson, 1992: 62; Grundy, 1996). Iz osrednjih vlog v mreži so izključene vsaj iz dveh razlogov. Prvič, ker je status v teh mrežah pogojen z bogastvom informacij ter

⁹ Pojem dvojna socializacija predstavlja dvostopenjski proces posameznikovega usklajevanja z družbo, v kateri živi. Medtem ko se primarna socializacija veže na obdobje otroštva in se zaključi z adolescenco, je sekundarna socializacija nezaključen proces posameznikovega učenja družbenih vlog, norm in vrednot.

intenzivnostjo vzpostavljenih komunikacijskih mrež. In drugič, ker je nadvse pomemben dejavnik tudi predhodna uporaba teh mrež. Pozablja pa se, da vse dokler na različnih ravneh vlada dokaj uniformna in stereotipna porazdelitev moških in ženskih družbenih vlog, se podaljšuje tudi sprejemanje tehnoloških področij kot primarno ne-ženskih.

b) Tehnologija v sferi doma - igrača za moško zabavo in pomočnica za žensko delo?

K razumevanju odnosov med spoloma in tehnologijo pripomorejo tudi okoliščine v gospodinjstvih. Tehnologija v tem primeru “ne le *reflektira*, temveč tudi *strukturira in producira* hierarhično organizirano binarno opozicijo med moškim in žensko” (Terry in Calvert, 1997: 7). K temu naj bi pripomogla predvsem spolna delitev dela znotraj gospodinjstev, ki še dodatneje krepi marginalizacijo žensk in stereotipne predstave o sprejemanju okolja štirih sten kot prvenstvenega mesta moškega počitka in zabave ter ženskega mesta neplačanega dela. Vstop tehnologije v otroške sobe, kabinete, delovne kotičke, dnevne sobe in celo kuhinje je v marsičem povezan z odnosi med družinskimi člani oziroma člani gospodinjstva. Zaradi vse večje prisotnosti modernih tehnologij v naših domovih nekateri avtorji poudarjajo, da so “po eni strani dejavnik konstituiranja zasebnosti, po drugi strani pa se domestificirajo” (Sliverstone, Hirsh, Morley, 1990). S tem ko vstopajo v intimne prostore družin in v družinske odnose, kažejo na preoblikovanje domačega okolja. Istočasno je način prihoda tehnološkega objekta določen z obstoječimi odnosi v gospodinjstvu.

Pri tem se postavljata dve vprašanji: prvič, kako člani družine sami utemeljujejo lastno uporabo novih tehnologij in storitev; in drugič, kakšne posledice za nadaljnje konstruiranje odnosov med spoloma znotraj doma povzroča dejstvo, da akterji pripisujejo moderni tehnologiji različne pomene. Odgovore na zastavljeni vprašanji nam ponujajo empirični izsledki, ki jih je v okviru svoje raziskave ugotovila Sonia Livingstone (1990). Njen cilj je bil predvsem spoznati naravo konstrukcije pomenov “domače” tehnologije. Livingstonova je v svoji študiji raziskovala, kako se različni pojmi povezujejo in nanašajo na različne tehnološke objekte ter kakšen pomen imajo za njihove uporabnike (Oblak, 1996: 41-43).

Glavna ugotovitev omenjene raziskave je, da se kulturno pridobljeni vzorci ohranjajo, saj avtorica odkriva razlike med spoloma v razumevanju samih sebe in lastnih družbenih vlog glede na vzpostavljen odnos do tehnoloških objektov. Z drugimi besedami, “ženska naravna nujnost se prevaja v *tehnološko nujnost*, moška samoumevna racionalnost pa v *instrumentalno funkcionalnost*” (Oblak, 1996: 43). Avtorica te razlike pojasnjuje s specifičnostjo ženske pozicije znotraj doma, ki ga dojema v smislu nujnosti, tehnološki objekti pa ji pri tem predstavljajo neizogibne pomočnike. Telefon kot sredstvo komunikacije na daljavo omogoča npr. ženskam predvsem ohranjanje družbenih kontaktov, medtem ko moškim predstavlja predvsem funkcionalen, “racionaliziran” medij.

Vzroke različnega pristopa k omenjenemu mediju van Zoononeva (1990) povezuje s procesom konstrukcije telefona. Pri tem poudarja, da so strokovni diskurzi prvotno določili telefon za racionalen, učinkovit objekt, namenjen predvsem poslovnim ter profesionalnim zadevam. Vse te, privzeto “moške”, značilnosti so po njenem mnenju rezultat načina, kako je bil lansiran in predstavljen potencialnim kupcem. Čeprav je proizvodnja komunikacijskemu sredstvu vnesla določene omejitve uporabe, je telefon, spričo preobrazbe “nevidnih” potreb ženskega dela populacije v “vidne”, pridobil dodatne namenske dimenzije. Ali, kot ugotavlja van Zoonenova, “dolgoročno gledano se ni spremenil le njegov družbeni pomen, pač pa tudi produkcija, distribucija in marketing” (van Zoonen, 1992: 24). K temu so pripomogle tudi ženske z razvojem “ženske kulture telefona za pretakanje ženskih informacij”, kot lahko opredelimo

manj instrumentalne ali manj poslovne komunikacijske potrebe (Moyal, 1992). Načeloma so tehnologije, ki zavzemajo prostore naših domov, dostopne obema spoloma, a vendar, kot lahko vidimo na primeru telefona, moški vendarle oblikujejo drugačen odnos kot ženske.

Videorekorder se je na podlagi različnih projektov (glej Gray, 1990; Lull, 1990; Hellman, 1996) izkazal kot primarna lastnina očetov ali sinov. Lull zato povzema, da je “velik del nove tehnologije - še posebej namenjene zabavi in sprostitvi - igrača za moške” (Lull, 1990: 169). Prek tehnologije vzpostavljena odgovornost nudi moškim določeno stopnjo kontrole najprej nad objekti ter posledično tudi nad ostalimi člani družine (Gray, 1990: 41). Dosežena kontrola se, po mnenju večine avtoric, v prvi vrsti kaže že pri odločanju o nakupu novih tehnoloških objektov, ki se nato nadaljuje v izbiri televizijskih programov, videokaset in softverske opreme. Maskulinizacija tehnoloških objektov in stopnja spolne določenosti uporabe so nedvomno pokazatelj spolne delitve dela in kot poudarja Grayeva, “nima ničesar opraviti s tehnološko (ne)kompetenco” (Gray, 1992: 180).

Vendar nas tovrstne interpretacije ne smejo zavesti v presplošne predpostavke in neustrezne preozke zaključke. Dom kot moško-središnji prostor zabave je percipiran zgolj v okviru tradicionalnih družinskih vzorcev. Manjše srečevanje žensk s predmeti, kot sta videorekorder ali osebni računalnik, gre torej pričakovati v tistih družinskih okoljih, kjer so gospodinjska opravila izključno ženska zadeva, in kjer moškemu dom predstavlja dnevno točko počitka, sprostitve in zabave.

Posledica zgoraj predstavljenih ugotovitev na problematiko neenakomernega soočanja obeh spolov z računalniško tehnologijo v sferi zasebnosti pomeni, da razlog ni nedostopnost, pač pa gre iskati vzroke drugje. Ženskam je, po mnenju Grayeve (1990), uporabo računalnikov otežkočila že narava računalniških iger, ki so večinoma predstavljale simulacije značilno moških delovanj. Dejansko gre za proizvode, ki so večinoma namenjeni dečkom, to pa podpirajo tudi propagandne strategije, denimo grafične predstavitve na ovitkih. Očitno je torej za stereotipsko oblikovanje računalniških vsebin krivo vnaprejšnje spolno determinirano presojanje proizvajalcev o ciljnih uporabnikih. Kot drug odločujoč dejavnik za to, da ženske ne uporabljajo računalnikov, Grayeva omenja preobremenjenost z gospodinjskimi opravili, ki naj bi onemogočala potrebno dodatno računalniško usposabljanje. V Sloveniji imamo primerljive podatke iz rezultatov raziskave “Raba Interneta v Sloveniji” v gospodinjstvih o razlogih za neuporabo Interneta, kjer kar 51 odstotkov vseh vprašanih navaja slabo poznavanje Interneta kot poglavitni dejavnik pri omejevanju uporabe.

Tabela 3: Slabo poznavanje Interneta kot omejitveni dejavnik uporabe glede na spol uporabnikov (odstotki)

Ali vas slabo poznavanje Interneta omejuje pri uporabi Interneta ali ne?

ODGOVOR	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
da	42,4	74,5	51,2
ne	57,6	25,5	48,8
skupaj	100.0	100.0	100.0

Vir: Projekt “RIS - Raba Interneta v Sloveniji”; CMI, Fakulteta za družbene vede; Ljubljana, maj 1997.

Zanimivo pri tem je, da se, glede na demografsko strukturo zajetega vzorca, ženske bistveno ne razlikujejo od moških. To pomeni, da niti izobraževalne in niti profesionalne specifičnosti ne ustvarjajo meje med spoloma, razliko torej določata količina in obseg predhodnih izkušenj z delovanjem komunikacijskega omrežja Internet.

Vendarle pa slabo poznavanje Interneta pri ženskah ne govori o njihovi nepripravljenosti za uporabo. Ne pomeni torej, da *ne morejo* in *ne želijo*, pomeni predvsem, da *ne vedo* in *ne znajo*. Če so torej ženske uporabnice Interneta v bistveno večji meri kot moški izjavile, da je njihova težava nepoznavanje, čemu bi potem takšne eksplicitne izjave ne navezovali raje na tiste dejavnike, ki so dejansko povezani s procesi spoznavanja, kot pa ostajali pri stereotipnih in vnaprej določenih sodbah.

5. Spol in tehnologija v virtualnem prostoru - možnost preoblikovanja in ohranjanja (spolnih) identitet

Mrežna interakcija ne le oblikuje nove tipe komunikacij, temveč vzpostavlja tudi nove, virtualne oblike prostorsosti, v katerih se komunikacije odvijajo. Temeljna značilnost teh prostorov niso faktične in fizične entitete, temveč možnosti in potenciali. V tem primeru ne govorimo o realnem svetu, temveč o *virtualnih svetovih*. Vstop vanje se "dogaja v realnem času" (Gržinić, 1996: 79) in pri tem lahko sodelujejo različni tehnološki dodatki, ki v bistvu omogočijo, da ustvarjamo pomene s pomočjo programiranih impulzov. Vmesniki te vrste so lahko rokavice, obleke, čelade itd. Glede na to, da se osredotočamo predvsem na razlike med spoloma, je treba opozoriti, da je v procesih medosebnega komuniciranja "znotraj" svetovne računalniške mreže koncept spolne identitete posameznika že v izhodišču vprašljiv. V prvem koraku se moramo namreč vprašati, kako in preko katerih mehanizmov se sploh vzpostavlja posameznikova identiteta, ko vstopa v virtualne prostore.

V računalniško posredovani komunikaciji obstaja nejasnost glede koncepta identitete, še posebej spolne identitete, preprosto zato, ker *vstopamo kot neznani akterji*. Vstopamo kot akterji, ki se kot element komunikacije šele vzpostavljamo. Drugi pomemben razlog za nejasnost koncepta identitete je, da v mreži *komuniciramo kot nevidni, neotipljivi akterji*. Ob vstopu v virtualno prostorsost kot fizični osebki še nismo konstruirani. Če na primer "vstopimo" na željen IRC kanal, je ta vstop v enega od delov virtualne prostorsosti precej drugačen, kot če vstopimo skozi vrata prostora v realnem svetu, na primer, skozi vrata predavalnice.

Bolj kot sama "nevidnost" pa je razlog za zamegljevanje koncepta spolne identitete v virtualnem dejstvu, da si *spol v virtualnem lahko celo izberemo*. Bivanje v virtualnem nam tako s svojo neskončno svobodo ponuja tudi neskončno število identitet. Popularni načini, kako to dosežemo, so npr. računalniški MUD sistemi v svojih različnih izvedbenih različicah MOO, MUCK, MUSH itd. Gre za sisteme, ki podpirajo simultano oziroma hkratno komunikacijo med različnimi uporabniki, ki so na sistem priključeni mrežno. Tehnično gre za baze podatkov, do katerih imajo vsi igralci hkraten dostop, le da so podatki strukturirani kot programirani objekti, denimo sobe, prehodi, hiše ali pisma, televizije, avtomobili, vesoljske ladje in drugo. Udeleženci komunicirajo tako, da določajo programe za vedenje teh objektov. "Vsak uporabnik, ki dobi status igralca, *opiše* sam sebe, in vsakdo, ki je z njim v interakciji, lahko pogleda njegov *samoopis*. Vsakdo, ki kreira svojo sobo, jo opiše, ta opis pa se avtomatsko pokaže na zaslonu vsakogar, ki vstopi v to sobo. Imena in opisi objektov dajo objektom njihovo identiteto, kar za igralce ustvari tekstualno strukturirano virtualno okolje. (...) Ker je mogoče v opis objekta napisati vse, kar je jezikovno možno, imajo opisi igralcev in drugih

objektov zelo pogosto povsem *fiktivni* oziroma surrealistični značaj” (Škerlep, 1994: 40-41; poudarki dodani).

Če smo bili v tem prvem analitičnem koraku pozorni predvsem na oblikovanje akterjeve identitete v virtualnem prostoru, se v naslednjem osredotočamo na komunikacijske vzorce in identitete, ki jih akterji vzdržujejo v medsebojnem stiku preko tega navideznega prostora. Zanima nas torej, kakšno vlogo ima tehnologija pri procesu ohranjanja in spreminjanja naše spolne identitete.

Izhajamo iz predpostavke, da so posredovane reprezentacije in informacije ogledalo družbene, oziroma v našem primeru, ogledalo virtualne realnosti same. V tem smislu se potem pridružujemo tezi, da na nivoju komunikacij ali posredovanja ne gre toliko za “razširjanje sporočil v prostoru, temveč za vzdrževanje družbe v času; ne kot akt prenašanja informacije, temveč kot reprezentacija skupnega prepričanja” (Newcomb, 1994: 504). Posredovane reprezentacije ponujajo svojim “kupcem” podobe ter slike, skladne z realnimi situacijami, hkrati pa pripomorejo h konstrukciji te(h) realnosti. Ponujajo nam torej identitete, istočasno pa jih tudi oblikujejo (Luthar, 1996).

Čeprav je ženskih uporabnic Interneta precej manj kot moških, je nadvse pomembno proučiti njihovo dejavnost. Specifični stili, ki jih ženske uporabnice Interneta vzdržujejo, se vzpostavljajo kot virtualni življenjski stili. Tako kot življenjski stili v realnem tudi virtualni stili omogočajo prepoznavne identitete. Njihove značilnosti pa dobijo “poln pomen šele v povezavi ne le z družbenimi dispozicijami, temveč tudi z drugimi polji prostora danih stilističnih možnosti” (Luthar, 1992: 95). Nedavno je pregled predstavitev strani, ki so jih na Internet postavile ženske, opravila Nina Wakeford (1997). Njene ugotovitve govorijo o tem, da predstavljajo pomemben delež ženske prisotnosti na Internetu mnoge posameznice in skupine, ki ne zakrivajo svoje spolne identitete, temveč jo celo pretirano poudarjajo. Kot primer navaja predstavitevne strani skupine Grrrls¹⁰, ki pri svojih predstavitvah povzemajo vzorce radikalnih feminističnih avtoric. Število podobno radikalnih predstavitev strani v zadnjem času močno narašča, v letih od 1992 do 1996 se je povzpelo s 5 na 34 odstotkov vseh ženskih strani. Način oblikovanja teh strani pa po mnenju Wakefordove izraža tudi povezanost virtualnih mrežnih interakcij z družabnimi.

Po vsem tem lahko sklepamo, da je identiteta, ki jo akterji vzpostavijo v virtualnem prostoru, lahko brez večjih težav povsem drugačna, kot bi bilo pričakovati v skladu z vnaprej določenim pomenom po spolu. Ni torej le materialna, pač pa je tudi simbolna komponenta modernih tehnologij tista, ki je družbeno konstruirana in ki istočasno vztrajno prispeva k družbeno-kulturni rekonstrukciji. Upravičenost simbolne komponente je zato nujno treba preveriti na konkretnih podatkih.

Tabela 4: Razlogi uporabe Internet storitev (odstotki)
Kako pogosto uporabljate Internet za naslednje namene?

NAMEN	NIKOLI		VČASIH		POGOSTO		REDNO	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
iskanje informacij	0.8	4.3	28.8	44.7	44.0	34.0	26.4	17.0
zabava	12.0	19.1	49.6	46.8	25.6	23.4	12.8	10.6
dopisovanje	31.2	46.8	42.4	34.0	16.0	8.5	10.4	10.6
poslovne potrebe	42.4	38.3	24.8	31.9	12.8	12.8	20.0	17.0

¹⁰ Predstavitevna stran te skupine se nahaja na naslovu: <http://www.cybergrrrl.com/>.

raziskovalno delo in izobraževanje	17.6	38.3	42.4	38.3	23.2	14.9	16.8	8.5

Vir: Projekt "RIS - Raba Interneta v Sloveniji"; Center za metodologijo in informatiko Fakultete za družbene vede; Ljubljana, maj 1997.

Iz tabele je razvidno, da deleži po spolu ne kažejo bistvenih razlik v pogostosti uporabe storitev Interneta. Če to ugotovitev povežemo tudi z rezultati o percepciji poznavanja Interneta, ki smo ga prikazali zgoraj, smo postavljeni pred še pomembnejši sklep. Pojasniti moramo namreč naslednji paradoks: po eni strani ni večjih razlik med moškimi in ženskimi uporabniki Interneta glede uporabe posameznih storitev. Po drugi strani pa precej več žensk priznava, da je slabo poznavanje Interneta pomemben omejevalni dejavnik njihove uporabe same. Razliko si lahko razlagamo s tem, da med obema spoloma očitno obstaja precej različno razumevanje tega, kaj "pomeni" slabo poznavanje Interneta. Če je torej odločilno vnaprejšnje razumevanje kriterijev poznavanja Interneta, ne pa sama usposobljenost za njegovo uporabo (kot se običajno misli), potem se bodo pojavili še povsem drugačni miti v povezavi s sodobnimi komunikacijskimi tehnologijami in prostori njihove uporabe.

6. Zaključek

V poskusu razlage ključnih elementov, ki določajo stopnjo in način uporabe moderne tehnologije, smo izhajali iz podatkov o neenakomerni, diferencirani izkušnji z "demokratičnimi mediji" (Rheingold, 1994). Izhajali smo tudi iz teze o konstituciji tehnologije glede na družbeni kontekst. Pri tem smo posebno pozornost namenili problemu spolne segregacije in marginalizacije žensk. Privzeto izhodišče pojasnjevanja obravnavanega problema kaže na nujnost analiziranja dveh vzajemno povezanih entitet: okolja ter tehnologije. Tak raziskovalni okvir nam omogoča, da natančneje prikažemo značilnosti tistih elementov, ki določajo potek in posledice procesa konstrukcije nove tehnologije.

V prikazovanju spolne pogojenosti omenjenega procesa smo zato poudarili, da tehnologija sama po sebi nima nikakršnih vnaprej pripisanih ženskih ali moških karakteristik. Nasprotno, tovrstni atributi so tehnologiji dodani s pomočjo kulturno določenih pomenov, tehnoloških ter družbeno-kulturnih elementov, saj svojo izrazno obliko pridobijo skozi vse stopnje konstrukcije tehnoloških objektov, še posebej pa v načinih dejanske potrošnje. Seveda analize uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije dokazujejo, da ženske očitno zaostajajo za moškimi. Ženske namreč razumejo moderno tehnologijo kot kulturni kod, ki je konstruiran skozi tipično moške dejavnosti in je zato namenjen predvsem izpolnjevanju moških potreb. Ker pa sodobni trendi kažejo porast zanimanja za tehnološke novosti, je vprašanje, koliko pozornosti se ob tem utegne nameniti potrebam, zahtevam, željam in pričakovanjem ženskega spola.

Na empirični ravni to pomeni, da je - poleg siceršnjih indikatorjev o obsegu uporabe - potrebno raziskati predvsem tiste razsežnosti procesa uporabe, ki se dotikajo posameznikovega *vrednotenja in razumevanja* nove ponudbe. Pri tem so posebej pomembni uporabniki, ki zaenkrat še niso posebej večji nove tehnologije, čeprav jih to načeloma zanima, to pa so predvsem ženske.